

Jankovics József

BETHLEN JÁNOSNÉ VÁRADI BORBÁLA ELLEN ÍRT PASQUILLUS

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 9–10. kötetéből érzékelhető, milyen élénk pasquillusháború dúlt a fejedelemváltozásokkal jellemezhető 1657–1663-as évek Erdélyében. A más-más pártan álló pasquillisták nem kímélték az ellentáborhoz tartozókat, külső és belső, testi és lelki tulajdonságaikat egyaránt pellengérré állították. Fő- és köznemesek, nők és férfiak egyaránt a gúny céltáblái lehettek. Híres és hírhedt pasquillistákat tartott a kor számon, de általában a szerzemények a szerző védelme miatt név nélkül keringtek, jártak szájról szájra, társaságból társaságba. Közülük is kiemelkedik az az eddig ismeretlen gúnyvers, amely Váradi Borbálára, a híres erdélyi politikus-literátor Bethlen János feleségére irányítja gúnyoros-feddő nyilait.¹ Kiténik egyrészt azzal, hogy nem sok olyan emlékünknél maradt fenn a korból, amelyben nőt támadtak volna a politikába való avatkozása miatt, másrészt pedig kiténik kvalitásai miatt.

A vers szerzettségének körülményeiről maga az – ismeretlen – szerző árul el fontos mozzanatokat, de konkrét történelmi és személyes utalásaiból is további adatokra lehet következtetni. Állítása szerint a versíró egy Bethlen Jánoshoz írt s elfogott Váradi Borbála-levél ösztönözte dorgáló versének megírására. E levélnek minden bizonnyal a versszerző (vagy másoló) kezétől származó másolata, melyhez a vers mintegy mellékletül íródott, 1658. január 21-i keltezését mutat, s tartalmában valóban azonos a versben kiemelt és bírált momentumokkal.

A vers tehát röviddel a levélben említett dátum után keletkezhetett, erre enged következtetni a

Jól tudom, hogj miért vagj tejs buval tele,
Edgjet ért Medgiesen az orszaghnak fele,
Az mas fel Erdeljben de mereggel tele

sorok közvetlen eseménytörténeti utalása. Emögött ugyanis az 1658 januárjában lezajlott eseményeket fedezhetjük fel. Ekkor a már leváltott II. Rákóczi György egy éjszaka Medgyes városa alatt termett hadával, és sikerült elérnie, hogy az országgyűlésnek helyet adó városba beengedjék, s január 14-én, lemondatva Rhédey Ferencet, újra őt válasszák Erdély fejedelmévé. Hogy a vers nem sokkal az események után született, arról az

Igen hidegh helljen vala it az szallas,
Czak az Olt mellet lön verseimmel valasz

kitétel árulkodik; vagyis még a tél folyamán kelt a vers, s az az Olt menti vár, melynek piacán a szerző sétált, talán Fogaras lehetett.

A vers történetileg hiteles situációt örökít meg. Rákóczi-párti szempontból láttatja azt a „fejetlen lábságot”, ami a két fejedelem között megoszló erőkre, törökpárti és törökellenes táborra szétszakadt országot jellemzi, s amiről Bethlen János maga is szemléletesen számol be Erdély történelmének lapjain.

¹Jelzete: OL Csáky cs. lt., P 72, 73. cs. 513. fasc. – A szöveg végén: „FINIS”. Hátlapján más kézzel: „Valami bolond erdélyi versek”.

A pasquillus szerzőjét tehát Rákóczi hívei között kell keresnünk, ezért is támadhatja az ekkor Rhédey pártján található Bethlen Jánost – aki mindig is ellenségesen viszonyult Rákóczihoz –, és a törekvéseiket támogató Váradi Borbálát. Ők képviselik a negatív pólust, a velük szemben álló személyek pozitív értékeket felvillantó említése egyben Rákóczi-pártiságuk ékes bizonyítéka. A „szegenj Ban” nem más, mint a később szerencsétlen sorsot megért erdélyi fejedelem, Barcsai Ákos. Lugosi és karánsebesi bán volt, s versbeli említése annak tulajdonítható, hogy a medgyesi országgyűlésről másodikként őt küldték követül Gyaluba Rákóczihoz „bizonyos ígéretekkel”, de „mint járt, ő tudta” – írja Szalárdi.² Petki István Rákóczi tanácsosa és udvari főkapitánya volt, Csík-, Gyergyó- és Kászoszék főkapitányaként a székelységet jelentette Rákóczi támogatásában. Kendi (Kende) Gábor is híve volt Rákóczi Györgynek. Ő egyébként más pasquillusoknak is „hőse”,³ egyik erdélyi kortársa pedig azt tartja róla feljegyzésre érdemesnek: „Fel zavará, tsak ott hagyá Erdélyt Kende Gábor.”⁴

A versfők a VARADI BORBALANAK-ot adják, s a szerző ironiája középpontjába azt az életrajzi ténytet állítja, hogy ősei mindig csak kereskedők voltak, s nem járatosak a nemesi életformával járó hadviselésben. Váradi Borbála – Bethlen Miklós anyja – a gazdag kolozsvári kereskedőpolgár Váradi Miklós lánya volt. 1637-ben vette feleségül Bethlen Jánost, és 1661-ben halt meg, úgy, hogy II. Rákóczi György fogságba is vetette, főleg Bethlen János zsarolása végett, de talán e vers arra is bizonyítékul szolgálhat, hogy a Rákóczi-táborban magának Váradi Borbálának sem volt jó híre, talán Rákóczi személyesen is ellenségének tekintette.

A vers egyéb tartalmi vonatkozásait megvilágítja az alább közlendő levél is, melynek felmerülhet esetleg hamisítvány volta – hogy belecspihessenek az ellentábor egyik vezéralakjába –, de a szituáció és az események ismeretében ugyanilyen joggal feltételezhetjük valóságát is.

Végezetül, a szerzőség kérdéséről csupán annyit, hogy e pasquillus indításában, modorában, verselési technikájában feltűnően emlékeztet az ún. Rákóczi-eposzra. Rokonságuk, esetleges kapcsolatuk megállapításához azonban nem elégséges az RMKT XVII/9. kötetében közölt töredékes szöveg.⁵ A kérdés eldöntéséhez várunk kell az újabban megkerült teljes szöveg kiadásáig.

1. Vnalmas gondaim hogj farasztanak
Minap utát jarvan egj var piaczanak,
Parnassussi Musak hozzam jarulanak,
Latvan bus voltomat, trefalva mondanak.

⁵ 2. Azki mi kertünket akarja tisztelni,
Jol tudod, nem illik annak busnak lenni,
Teis ha akarod mü kedvünket tenni,
Siesd kezeidet az pennara vetni.

¹⁰ 3. Rendel megh felelnem nehez vala nekik,
Szomatis nem varvan, töllem ismet kerdik,
Talam semmi hir nincz, mint rollad ismerszik,
Hogj magad viseled, ha felnél, ugj tetszik.

¹⁵ 4. Arra keves szoval en illjen valaszt tök,
Uj hirem semmi nincz, ha nem hallottak ök,
Hallottuk, mondanak, s hogj illjen valaszt tök,
Ismet ő hozzajok im illjen kerdest tök.

² Szalárdi János *síralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rendezte SZAKÁLY Ferenc. Bp. 1980. 406.

³ Vö. RMKT XVII/10. 106–107. sz. vers.

⁴ Uo. 51/II. sz. vers.

⁵ RMKT XVII/9. 181. sz. vers.

- 20 5. De kerlek, az új hírt nekem megmondjátok,
Tudom, nem ellenzi Apolló batyátok,
Írasomra nincs út, ha el tagadjátok,
Jobb azért előttem ha most megvalljátok.
6. Igen szépen erre edgik így felele,
Jól tudom, hogy miért vagj te is buval tele,
Edgjet ért Medgjesen az országnak fele,
Az más fel Erdeljben de mereggel tele.
- 25 7. Bolond, értetlen nép pogány szóvat hiszi,
Kiert ura ellen annak kedvet teszi,
Azt gondollja, bővön hogy jutalmat veszi,
Nem tudja kinjeret hogy még az meg eszi.
- 30 8. Ó, de halgas mégis egy jeles újságot,
Talam nem hallottal hasonló csúfságot,
Egy nőstenj general az egész országot
Akarja hordozni, mutat batorságot.
- 35 9. Remenlem de hogy nem Tomiris Regina,
Noha bokrossával merget voltat hannya,
Sok úri rendeknek veszeset kivannya,
Azt mondja okának, hogy hazáját szannya.
- 40 10. Bezzegh jelesen jött aszszonyom regnalni,
Tudnais, ha volna kinek imperialni,
De felek, az szekben hogy nem fogh be ülni,
Jobb hat az tűzheljre ha megjen czirkalni.
11. Azt velem, had vezér semmi vére nem volt,
Egerben nemzete, sem Budan nem tanolt,
Vitezlő iateka, el hiszem, volt az bolt,
Kibül mikor arult, tudom, hogy göggel szolt.
- 45 12. Remenlem, az singel többet meregettek
Nemzeti, hogy sem mint kopiaival kergettek
Mezön ellenseget, inkább penzt zörgettek,
Midön lottal merven gallont tekergettek.
- 50 13. Aszszonyom de mikent készíti hadait,
Írva latam tegnap egy néhány szavait,
Verve hajtya ele gyalogi javait,
Zab szalman hizlalja serege lovait.
- 55 14. Nem írja hadanak hogy volna fegjvere,
De csak gondot viselt azok köntösire,
Megh de ki viselje, nincs olljan embere,
Mennyen el az köntös Medgjes mezejere.
- 60 15. Artalmas emberek, írja, hogy volnanak,
Kik az országh ellen nem iokot szolnanak,
Meltonak ítülte, hogy mind meg halnanak,
Valakik Medgjesen olljanok volnanak.

16. Kiczoda, aszszonyom, valljon az arulo?
Alnok praktikakhoz illjen forman nyulo?
Enis rea hajlok, az olljan fondorlo
Vetkejert megh halljon az gonoszt forralo.
- 65 17. Ne legj olljan merges, aszszonjom, hertelen,
Nem kel az nagy embert megh ölni büntelen,
Nem io haragodat üzni olj szertelen,
Mert talam azt mondjak, hogj vagj embertelen.
- 70 18. Nem bizom semmitis en vitezseghetekben,
Uradot tanaczlod, hogj mennyen Szebenben,
Inkab illik hadat most varni mezöben,
Mint sem az köfalrul nezni kerengöben.
- 75 19. Nem czuda, mert oda az nyargalo fejer,
Tudom, Rakoczitól azon semmit nem nyér,
Kendi Gabornak löt az akkori io bér,
Felek, Janos uram bizonj ahoz nem tér.
- 80 20. Türkekkel tragjazott fringia pallossal,
Aranjnal villago bonczokos szerszammal,
Oda niderlandi szep egj par pistolljal,
Kinek feketellet agya hebenummal.
21. Ezüstel boritot maiczos kengjellel,
Kek ispringh selyemböl szöt hevederekkel,
Arany szkofumbol czafragh tündöklessel,
Oda van az karman jaspisos nyereggel.
- 85 22. Az artalmas ember talam az szegenj Ban,
Ő erdemlettee az halalt az szablyan?
Pedigh hogj nyavaljas nem ezette magan,
Igen megh busult volt az kegyelmed szovan.
- 90 23. Avagj Petki Istvan arulta el urat,
Hogj palaczkba külte nekie io borat,
Mikor Medgjes ala hozta volt taborat,
Jo let volna akkor megh ütni satorat.
- 95 24. Azert volt arulo, hogj nincz bövön hüti,
Az mint egj nemelljik ottan penzel gyüjti
Az szabad esküvest valoba sürgeti,
De kár, akarattjat keves követ lesi.
- 100 25. Ezeket beszélven előttem az Musa,
Bennem valo vérem ugjan megh posdula,
Ugj tetszik eszt halvan ha ugjan megh gjula,
Ugj irek osztanon egj keveset rolla.
26. Kegyelmes uramis volt mar el arulva,
Eletetis bantak, szolgálhoz nyulva,
De megh tromfolta volt egj nehanj nap mulva,
Ejjel Medgjes ala czendesen jarulva.

- 105 27. Azt hajgom, ebbeli dolgodat megh sirasd,
Erdeljnek orszagat masokkal ne birasd,
Titkos leveledet peczetesben irasd,
Gjalogidat harcra idejeben allasd.
- 110 28. Peidaban hallottad tudom az pavarol,
Hogj maga roszt voltat ismeri labarol,
Midön arra veti szemet szep tollarol,
Ennek az erteime, ercz megh, hova fordul.
- 115 29. Azert, io aszszonyom, tollünk maszszor el ferj,
Magad hataraban Czapafalvara terj,
Az apad hazanal singel kamukat merj,
Imatkozzal azon, töbsször olljant ne erj.
- 120 30. En iram, aszszonyom, hogj kedvedet tennem,
Erte aidasodat bokrossaval vennem,
Hogj ha pedigh ezert atkodat szenvednem,
Bezzegh en magamra azokat nem vennem.
31. Seregedre szalljon az olljan bal aldas,
Uramtol en ream, el hiszem, hogj jö mas,
Igen hidegh helljen vala it az szallas,
Czak az Olt mellet lön verseimmel valasz.
- 125 32. Nevet aszszonyomnak ha ki megh tanulni
Akarod, versem ne und megh szamlalni,
Azok eleiben be fogtam formalni
Egnehany böttüvel – s haza mehetsz halni.

[Váradí Borbála levele Bethlen Jánoshoz]

Isten aldasá legjen kgddel Uram.

Az kgd levelet veven, Uram, latam mit ír, nemelljek iok ugjan, hogj minden orszagok io akarattal volnanak, az igen helyes, nekemis ugj tetszik. Adna Isten, hogj volna es lenne ugj, es kgtekis tudna hasznat venni az jóakarattak. De mi haszna, hogj igj busungunk az köztünk valo tökelletlen emberek mia, hallom, miczoda nagy felelemben vagjon kgtekis. Adna Isten, hogj jöne el az ora, meljben vesznek el az artalmas emberek, mert abban semmi kart nem vallana az orszagh; Istenert kerem kgdet, hogj ha Szebenbe kel menni, mennjen be, s azis, az ki olljan, es ugjan vegje eszeben, hogj ot vagjon, ne küldözgesse, mikor akar, mostis roszzul löt, hogj sokak ki mentenek, mert ketelen hütnek tartjak azt az eö hütököt, most illjen hirt hallok, hogj Rakoczi hadat kialtatna, mostani Urunk nevel megis hihető, mert azis hozza illik, mint az többi, olj bolond ugjanis az paraszt ember, hogj nem ker levelet, vigjazni kellene, ha igaz ember volna; miért nem boczat kgtekis ki az orszaghban haza szeretö hü

embert, az ki biztatna az nepet, es az ki az mas hazugsagat rontana, ha igj tart dolgunk, igjis kel romlanunk, költsegünk bőlis fogjunk, illjen hirtelen az gjalogokatis nem igen allathattjak ele, azoknakis magam vöttem ruhat, fegyvert, hanem ha njakon kötve küldöm oda ökö, ha az szabadosokis ele jünek, azoknakis köntöst vöttem, ho penzt es az adotis az it valokert magamnak kel megh adnom, nem tudom, mint vigjük sokaigh, ha Isten megh nem szan, penteken el küldöm mind lovast, gjalogot, ha el hajthatnam. Az ki olj igen hozza Rakoczit oda, ha Istenek vagion az varmegje es szekeljsegh követinek, vagi ha valamennyire ugjan gjülnenek, szabljara hannanak edgjet; minel hamareb tudositson kgd ha hire jü, mert ot nem szapora am sok czeledet tartani, kgd uj vegje eszeben, es ha Szebenbe kel kgdnek menni, oda liszt es egeb czelednek valo költsegh kel. Isren adgion örvendetes hirt halhassak kgd felöl, es lathassamis io egesseghben. Irtam kis Bunon, 1658 esztendőben, boldogh aszszonj havanak 21 napjan

Kgd io akaro Felesege
Varadi Borbara

Nemzetes Bethlen Janos Uramnak, nekem szerelmes Uramnak adassek.

Madácsy Piroksa

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ FRANCIA KAPCSOLATAIHOZ

Kosztolányi francia kapcsolatainak csupán az egyik oldalát vizsgálták eddig behatóan – a műfordító Kosztolányit. (Baráth Ferenc, Tímár György, Rónay György s elsősorban Rába György.)¹ A másik oldalt, vajon a franciáknak mi a véleményük Kosztolányiról, s mit fordítottak tőle franciára, még éppen csak csak érintették a kutatók. Az MTA kéziratárában őrzött gazdag Kosztolányi-hagyatékban vannak eddig még meg nem fejtett francia nyelvű levelek, cikkek, újságkivágások, melyek mozaikszerű adatok ugyan, de elrendezésük révén egységes képpé állhatnak össze.

„Rengeteget fordított” – írja Illyés Gyula az *Idegen költők* bevezetésében.² Szinte lehetetlen felsorolni csak a franciákat is: – Villontól Paul Valéryig, Hugótól Baudelaire-ig vagy Balzactól Henri Barbusse-ig, Molière-től Edmond Rostand-ig. Fordításai szinte az egész francia irodalmat átprésztázzák, minden korszakát, annak műfaji sokrétságát, bizonyítva, hogy valóban élvezettel „táncolt gúzsba-kötve”. Az egész világot bejárta volna, szeretett utazni, többször járt Franciaországban (1925-ben Grenoble-ban), s ahová nem jutott el a valóságban, oda így jutott el: műfordításai varázsszőnyegén. *Lángelmék* című kötetébe Illyés Gyula hat nagy franciáról szóló tanulmányát illeszti (pl. Racine-ról, Maupassant-ról, Anatole France-ról stb.), de nem csak őket ismerte. „Becsületesen és bátran mindenkitől tanulni akart; tanulmányainak ez az alaphangja.”³ S szeretett volna a kortárs nagy francia írókkal is közelebbi kapcsolatba kerülni. „Irodalmunknak nem volt önála jobb diplomatája külföldön. De éppoly kitűnően képviselte a külföldieket is nálunk. Európai volt.” (Illyés Gyula)⁴ A hagyaték vonatkozó anyaga a baráti figyelem szempontjából nem árul el olyan kölcsönösséget, melyre Kosztolányi vágyott. Lehangoló a levelek gyér száma, de tanulságokat rejtenek a dátumok. Az adatok és a dátumok az 1930-tól 1932-ig tartó időszakból valók. 1930–31-ben zajlik a Meillet-vel folytatott „nyelvitája”; 1931 – a Duhamellel való levelezése, s 1931-ben látogat Duhamel Budapestre; 1932 májusában van a PEN Club X. kongresszusa Budapesten, s 1932 nyarán kapja meg Kosztolányi a francia becsület-

¹ BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi Dezső*. 1938. Zalaegerszeg. 118–127.

RÁBA György, *A szép hűtlenek*. Bp. 1969. 215–318.

TIMÁR György, *Egy versfordító dilemmái*. In: *A műfordítás ma*. Bp. 1981. 347–378.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Idegen költők*. Sajtó alá rendezte Illyés Gyula. Bp. 1942. 7–8.

³ *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei*. IV. kötet. *Lángelmék*. Nyugat, ILLYES Gyula bevezetése. 5.

⁴ I. m. 7.